

# **STŘEDOŠKOLSKÁ ODBORNÁ ČINNOST**

**Obor č. 15: Teorie kultury, umění a umělecké tvorby**

## **Varhany ve znojemských kostelích**

**Autor: Radka Coufalová**

**Kraj: Jihomoravský**

**Znojmo 2020**

# STŘEDOŠKOLSKÁ ODBORNÁ ČINNOST

Obor č. 15: Teorie kultury, umění a umělecké tvorby

## Varhany ve znojemských kostelích

**Autor:** Radka Coufalová

**Škola:** Gymnázium, Střední pedagogická škola, Obchodní akademie  
a Jazyková škola s právem státní jazykové zkoušky Znojmo,  
příspěvková organizace, Pontassievska 3, ZNOJMO 669 02

**Kraj:** Jihomoravský kraj

**Konzultant:** PaedDr. Alena Paulenková

**Znojmo 2020**

## **Prohlášení**

Prohlašuji, že jsem svou práci SOČ vypracovala samostatně a použila jsem pouze prameny a literaturu uvedené v seznamu bibliografických záznamů.

Prohlašuji, že tištěná verze a elektronická verze soutěžní práce SOČ jsou shodné.

Nemám závažný důvod proti zpřístupňování této práce v souladu se zákonem č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších předpisů.

Ve Znojmě dne 12. 2. 2020

Radka Coufalová

## **Poděkování**

Na tomto místě bych chtěla poděkovat všem, kteří mi k mojí práci poskytli důležité informace, a to především své konzultantce PaedDr. Aleně Paulenkové za pomoc při vedení práce, za poskytnutí materiálů a za přepis textů z fraktury do latinky.

Dále děkuji svému panu učiteli v ZUŠ Znojmo Willimu Türkovi, který mi poskytl odbornou literaturu, varhanici Svatavě Barákové za konzultace, informace o současném stavu varhan a za umožnění hry varhany.

V neposlední řadě děkuji Vojtovi Jelenovi za pomoc při natáčení a zpracovávání videa a mému bratru Vítu Coufalovi za hru na znojemské varhany.

## **Anotace**

Ve své práci se zabývám pěti významnými varhanami, které jsou v kostelích ve městě Znojmě. U každých z nich je popsána historie nástroje, další část informací tvoří popis umělecky zajímavých částí, popis dispozice a současný stav. Popis každých varhan je doplněn fotografií prospektu (tedy té části, kterou návštěvník při návštěvě kostela vidí) a krátkým videem s nahrávkou varhanní skladby pro srovnání zvuku těchto znojemských varhan.

Celá práce je doplněna obecnými informacemi o stavbě tohoto královského nástroje, v příloze jsou fotografie zajímavých detailů jednotlivých částí varhan.

Tato práce může sloužit k propagačním účelům, mohla by být zajímavá pro návštěvníky města Znojma i pro místní návštěvníky kostelů.

## **Klíčová slova**

Casparides; kostel; Latzl; Rieger; píšťaly; prospekt; varhanář; varhany; Znojmo

## **Annotation**

In my work, I am dealing with five important church organs located in different churches in the city of Znojmo. There is a unique description for each instrument about the history, a description of artistically interesting party, a description of the layout and the current state. The description of each organ is accompanied by a photograph of the prospectus (the part that the visitor sees when visiting the church) and a short video with a recording of an organ composition to compare the sound of these 5 organs located in this city.


Whole work is supplemented with general information about the construction of this royal instrument. There are also photographs of interesting details of individual parts of the organ.

This work can be used for promotional purposes, it could be interesting for visitors of Znojmo town as well as for local church visitors.

## **Keywords**

Casparides; church; Latzl; Rieger; whistles organist; organ; Znojmo

## Obsah

1	ÚVOD .....	7
2	CÍLE .....	9
3	METODIKA.....	10
4	HISTORIE.....	11
5	STAVBA VARHAN.....	12
5.1	Hrací stůl.....	12
5.2	Pedál .....	13
5.3	Prospekt a varhanní skříň .....	14
5.4	Píšťaly.....	15
5.5	Rejstříky.....	17
5.6	Vzdušnice .....	17
5.7	Traktura .....	17
5.8	Měch .....	19
6	ZNOJEMSKÉ VARHANY.....	20
6.1	Kostel sv. Michaela .....	20
6.2	Kostel sv. Mikuláše .....	23
6.3	Kostel sv. Kříže .....	26
6.4	Kostel sv. Jana Křtitele.....	29
6.5	Kostel sv. Alžběty.....	32
7	VÝSLEDKY .....	35
8	ZÁVĚR.....	36
9	PRAMENY A LITERATURA .....	37
9.1	Prameny .....	37
9.2	Literatura .....	37
10	SEZNAM OBRÁZKŮ .....	39
11	Příloha 1: Fotografie znojemských varhan.....	41
	 varhany- video.mp4	
12	Příloha 2: Nahrávky zvuku znojemských varhan .....	44

# 1 ÚVOD

Varhany jsou nejsložitější, největší a také nejdražší hudební nástroj. Jejich zvuk dokáže být jemný i sytě plný, jsou schopny napodobit různé hudební nástroje od flétny po trombonu. Proto se jim také říká nástroj královský. Svým zvukem doprovázejí nejen mše svaté, ale i různá koncertní vystoupení. Varhany můžeme najít převážně v kostelích na kůrech, setkat se s nimi můžeme, což ale není případ Znojma, i v koncertních sálech. Já sama se na varhany učím, je úžasné hrát na tento královský nástroj. Proto bych se chtěla s ostatními podělit o krásu, kterou varhany mohou člověku přinášet.

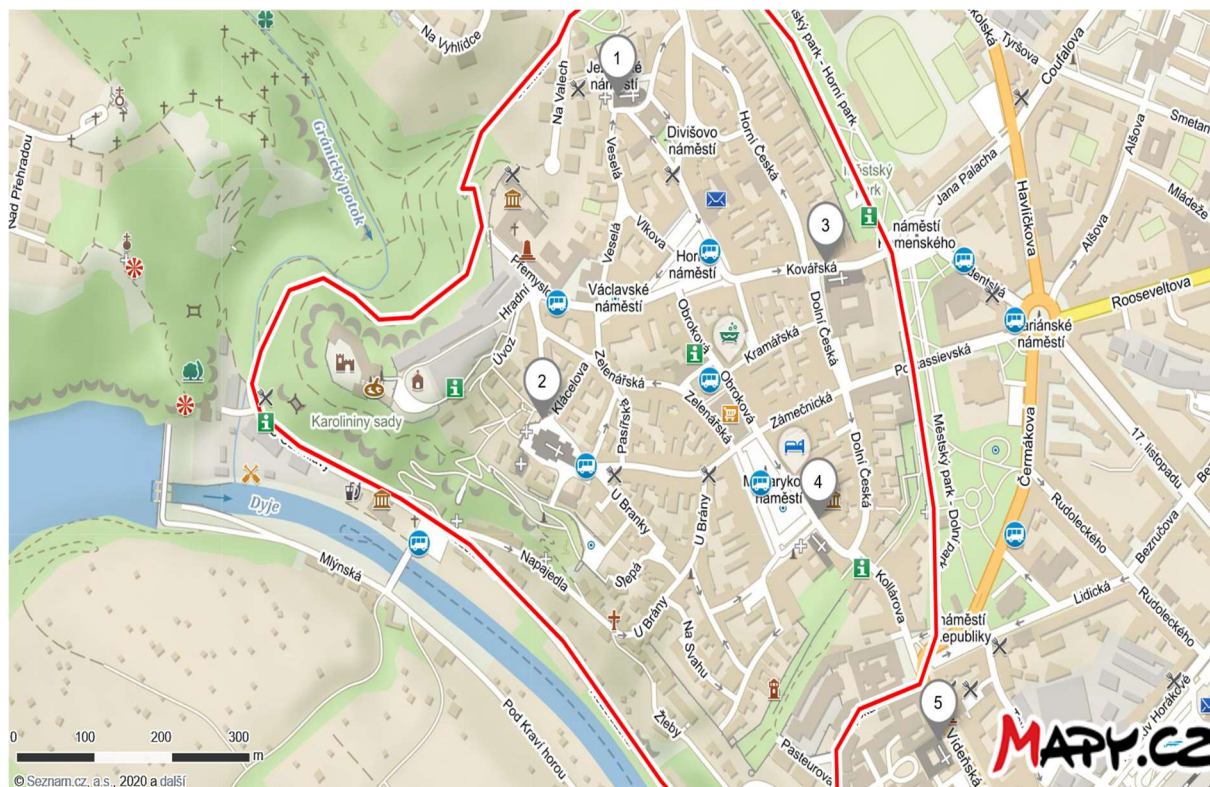
Ve Znojmě, bývalém královském městě, najdeme deset kostelů, varhany jsou v devíti z nich. Znojemské informační centrum nabízí různé tematické vycházky pro turisty i místní, můžeme se vydat po stopách železné opony, projít národní park Podyjí, přímo ve městě se můžeme seznámit se zajímavými měšťanskými domy, s budovami klášterů a kostelů.

Co však zcela chybí, jsou informace o varhanách. Nezáskají je ani turisté, ani běžní návštěvníci kostela. Proto chci připravit text brožurky a navrhnout vycházkovou trasu po znojemských varhanách. Můžeme se vydat z nejvyššího bodu středověkého města, od kostela sv. Michala k dominantě města Znojma, ke kostelu sv. Mikuláše. Pak se přes Horní náměstí přesuneme ke kostelu sv. Kříže. Odsud přejdeme do kostela sv. Jana Křtitele. Těsně za bývalými hradbami zakončíme svoji vycházku v kostele sv. Alžběty. Až na poslední stavbu jsou všechny kostely v městské památkové rezervaci, kterou tvoří část města Znojma vytyčená původními hradbami.<sup>1</sup>

Chci představit varhany ze třech pohledů. Každé ze znojemských varhan mají svoji historii, o kterou se budu zajímat. Varhany jsou však také uměleckým dílem a byly tak vždy chápány, proto varhanáři jejich výzdobě věnovali velkou pozornost. Varhany tedy mohou být jakousi „pastvou pro oči“. Primárně se však varhany stavěly proto, aby působily na návštěvníky kostela krásou svých tónů. Tento pohled na varhany bude nejkrásnější činností, kterou ve své středoškolské odborné práci představím.

---

<sup>1</sup> Do své práce tedy nezahrnuji dvoje vzácné varhany, které jsou v původně samostatných oblastech, i když dnes patří administrativně do Znojma. Jsou to varhany na Hradišti sv. Hypolita, postavené někdy před rokem 1750, a vůbec nejstarší varhany z roku 1675 v Louce.



*Obrázek 1 Mapa městské památkové rezervace*

- 1. Kostel sv. Michala**
- 2. Kostel sv. Mikuláše**
- 3. Kostel sv. Kříže**
- 4. Kostel sv. Jana Křtitele**
- 5. Kostel sv. Alžběty**



## 2 CÍLE

Můj text má být určen běžným návštěvníkům kostela, turistům, také žákům, kteří se učí na varhany hrát. Proto při výběru informací dbám na populárně naučný charakter své práce. To platí i o všech kapitolách, tedy i o těch, které jsou věnované historii a stavbě varhan.

Všem pěti varhanám věnuji v samostatné podkapitole medailonek, který zpracovávám podle jednotné osnovy. Text doplňuji fotografiemi, některé budou přímo v textu, další jsou uvedené v příloze.

- To, co obyvatele i návštěvníka města zajímá, je majestátnost stavby kostela, proto krátce upozorním na jeho historii a na výjimečné součásti interiéru.
- Běžný návštěvník kostela z celého stroje varhan vidí tu část, která se nazývá prospekt. Z toho důvodu k jednotlivým varhanám přiřazuji snímek prospektu, který je vyfocen z pohledu od oltáře. Stavitelé varhan si byli vědomi toho, že nástroj musí mít nejen krásný zvuk, ale musí návštěvníka okouzlit svojí výtvarnou stránkou. Proto je prospekt, který tvoří protějšek oltáře, bohatě zdobený, píšťaly jsou umístěny v bohatě vyřezávané skříni a jsou vždy symetricky uspořádané.
- Poněkud nedoceněnou skupinou lidí tvoří varhanáři, kteří všechny nádherné stroje vyrobili. Museli své varhany navrhnout, vyrobit celou mechaniku, dřevěné i kovové píšťaly. Museli též umět stroj naladit. Pokud jsou tedy údaje dostupné, uvedu jméno varhanáře nebo varhanní firmy.
- Varhany jsou velmi složitým strojem. Výsledný zvuk závisí na počtu a typu píšťal. Pro varhaníka je podstatné ještě vědět, kolik má k dispozici manuálů, jaký je tónový rozsah, jaká další zařízení stroj varhan obsahuje. To vše uvádím jako důležité informace, které využijí především varhaníci. Připojuji informace o aktuálním stavu varhan.
- Využila jsem toho, že jsem mohla detailně prozkoumat části varhan a upozorňuji na zajímavosti, které návštěvník kostela nemůže vidět, např. detail píšťal, uspořádání hracího stolu, pohled dovnitř varhanní skříně.
- Varhany jsou sice zajímavým technickým strojem i estetickým objektem, nejdůležitější je ovšem to, jaký mají zvuk. Proto pořídím nahrávku zvuku všech pěti znojenských varhan, pokud mi to technické prostředky dovolí, vytvořím videonahrávku.

### 3 METODIKA

Literatura, která se zabývá varhanami, je rozsáhlá. Neměla jsem tedy problém nalézt informace k historii a stavbě varhan. Ale když jsem se začala zajímat o konkrétní informace, které se váží ke znojemským varhanám, dostala jsem se do těžké situace.

Jedinou literaturou, ze které lze čerpat informace o znojemských varhanách, je spisek, který napsal na počátku 90. let minulého století Martin Bejček<sup>2</sup>. Toto útlé dílo, zpracované na základě studia pramenů, nebylo nikdy jako celek vydané. Jeho část r. 1993 tehdejší Městská osvětová beseda otiskla ve dvoudílném článku v místním tisku<sup>3</sup>. Další literatura, ze které můžu čerpat, jsou výpravné odborné publikace velkého znalce varhan Jiřího Sehnala.<sup>4</sup> Naštěstí jsem zjistila, že varhaníci, kněží a znalci historie určité informace o „svých“ varhanách ve Znojmě mají. Tyto údaje, které často ani nebyly publikované, jsem shromáždila a čerpám z nich důležité informace.

Každé varhany jsem musela navštívit a vyptat se varhaníků, kteří na ně hrají. Naštěstí všechny kostely, o jejichž varhanách píšu, patří pod jednu farnost, nebyl pro mě problém získat přístup na kůr. Dozvěděla jsem se spoustu zajímavostí a detailně si prohlédla všechny varhany i uvnitř. Části těchto varhan jsem nafotila včetně detailů. Kvůli dennímu světlu jsem musela fotky dělat o letních prázdninách. Dále jsem se snažila zjistit současný stav varhan, který místní varhaníci dobře znají.

Ve všech pěti kostelích jsem strávila docela dost času, protože jsem hledala chvíle, kdy tam budu sama, abych mohla v klidu vnímat a pak popsat výtvarné zpracování varhan.

Protože chci vytvořit krátké video pro porovnání zvuku varhan, musela jsem vybrat skladbu, která by byla pro srovnání vhodná. Je jím Preludium ze skladby *Te Deum* od Marc-Antoine Charpentiera<sup>5</sup>, které má charakter fanfáry a zní honosně a důstojně. Záměrně jsem vybrala jen část této skladby, která trvá dvacet sekund, což je pro porovnání zvuku varhan dostačující. Můj bratr hraje velice dobře na varhany a je ochotný se skladbu naučit a zahrát.

Na úvod a závěr videa jsem vybrala část písně *Viva la Vida*, to je píseň anglické rockové skupiny Coldplay. Chci ukázat, že na varhany krásně zní i skladby moderní, které právě díky tomuto nástroji krásně vyniknou a zní slavnostně.

---

<sup>2</sup> Kopie spisu M. Bejčka je součástí hudební knihovny ZUŠ Znojmo.

<sup>3</sup> Znojemské varhany, *Znojemské listy*, 1993, číslo 26, ročník II.

<sup>4</sup> SEHNAL, Jiří. *Barokní varhanářství na Moravě díl 1, 2.*

<sup>5</sup> Marc-Antoine Charpentiere (1643-1704), francouzský barokní skladatel.

## 4 HISTORIE

Slovo varhany pochází z lat. organum. Ve 2. stol. př. K. vznikl v Alexandrii nástroj organum hydraulice neboli vodní varhany. Vodní sloupec sloužil k zajištění zásoby vzduchu o stálém tlaku. Ve 3. stol. př. K. se objevuje hudební nástroj složený ze tří základních částí: panovy píšťaly, které jsou sestavené z řady rákosových píšťal, měchů a vzduchojemu. Panova flétna se však varhanám podobala pouze vznikem tónů, nikoli však stavbou, či dokonce podobou a velikostí. Díky usilovnému zvětšování a zdokonalování po dlouhá staletí vznikl „královský“ nástroj. Skutečným předchůdcem varhan byl nástroj z Číny zvaný šeng. Měl přibližně 20 píšťal, které byly napájeny vzduchem ze společného prostoru, do něhož se vhněl vzduch. Ze 4. stol. máme zprávy o pneumatických varhanách - organum pneumaticum.

Do Evropy se varhany dostaly až v roce 757 n. l., kdy byly předány franckému králi Pipinu Krátkému jako dar spolu s ostatními vzácnými věcmi. Varhany v té době ovšem vypadaly úplně jinak než dnes. Měly velmi malý tónový rozsah, přibližně jednu oktávu. Klaviatura také nebyla taková, jak ji známe dnes. Tehdejší klávesy (tzv. tasty) se podobaly spíše rejstříkovým táhlům. Hráč uchopil tast celou rukou a vytažením zazněl plný sbor píšťal k ní příslušející. Pokud chtěl hráč tón ukončit, musel tast opět rukou zasunout. Teprve od 11. stol. můžeme mluvit o obdobné konstrukci varhan a varhanářské technice, jakou známe dnes.

Varhany se začaly od 13. stol. velmi rozvíjet. Zvětšuje se tónový rozsah a přidáváním dalších tónů se vyvíjí klaviatura. Ta už se podobá té, jakou známe dnes. Aby se ozval tón, stačí klávesu stlačit, při jejím puštění tón sám přestane hrát. Dochází také k rozmnožení zvukových možností nástroje. Dříve nebylo možné hrát na jednotlivé řady píšťal (rejstříky).

Ve 14. stol. byl vynalezen pedál. Pedálové klávesy tvořily lana, na kterých byla uvázaná oka, do kterých hráč při hře strčil špičku nohy a sešlápl je dolů. Pedál neměl vlastní píšťaly, ale byl propojen pomocí provazu s klávesami pro hru rukama (tzv. přívěsný pedál). I zde pokračoval vývoj a zdokonalování.

Renesance přinesla do vývoje varhan rozložení, osamostatnění jednotlivých hlasů. Ty se také rozdělily do více klaviatur, osamostatnil se pedál. Varhany dostávají svou podobu, jakou mají dodnes až v 15. stol. n. l.

Zlatý věk varhan nastává v období renesance a baroka, tj. v 17. a 18. století. V různých regionech měli nástroj, který se mnohdy výrazně lišil od těch ostatních zemí. Můžeme tedy mluvit např. o varhanách italských, anglických, francouzských, španělských, jihoněmeckých atd.

Od 18. stol. začíná docházet ke změně hudebního vkusu. Varhany mají imitovat zvuk orchestru. Užívaly se k doprovodu náboženských obřadů (jako podpora smíšeného zpěvu), později se však komponovaly skladby přímo pro tento nástroj, varhany se stávají nástrojem koncertním. Prvními samostatnými kompozicemi byla např. preludia, fugy, toccaty nebo doprovody vokálních skladeb. Rozšiřoval se počet manuálů, varhanáři konstruovali nové píšťaly, které měly vytvářet nové barvy tónů.

V dnešní době varhany stále procházejí modernizací. Varhanáři zkoumají staré nástroje, napodobují jejich zvuk i konstrukci, nechávají se inspirovat stroji, které byly postaveny v jiných částech Evropy. Pro potřeby koncertních sálů se staví mohutné varhany s bohatým rejstříkem zvuků. Na druhé straně snah o inovace stojí potřeby kostelů, které si mohou z finančních i prostorových dovolet pouze varhany s omezeným počtem rejstříků. Přestože dnešní nové varhany jsou ovládány pomocí elektroniky, mohou vizuálně napodobovat tradiční vzhled stroje<sup>6</sup>.

## 5 STAVBA VARHAN

Varhany se řadí mezi vícehlasé dechové nástroje (aerofony), kde varhaník hraje na klávesy (klaviaturu), ale zvuk je vydáván pomocí vzduchu z píšťal. Tóny jsou tvořeny v dřevěných nebo kovových píšťalách, a to buď chvěním vzduchových sloupců, nebo chvěním kovových jazýčků (podle druhu píšťal)<sup>7</sup>.

### 5.1 Hrací stůl

Hrací stůl je centrum, ze kterého je nástroj varhaníkem ovládán. Stůl může stát samostatně před varhanami nebo vedle nich, někdy bývá součástí varhanní skříně. Varhaník sedí většinou zády k nástroji, tedy čelem k oltáři. V dávných dobách tomu bylo jinak, varhaník většinou seděl zády k oltáři. Stůl může být tvořen jedním manuálem (který je podobný klaviatuře klavíru), nebo dvěma či třemi manuály, které jsou umístěny terasovitě nad sebou. Velké varhany mohou mít až pět manuálů. Největší varhany světa v Atlantic City v USA mají sedm manuálů, nejsou ale v kostele, ale v koncertní síni Boardwalk Hall.

Běžný manuál má 54 kláves (4,5 oktávy), starší varhany mívají oktávy jen čtyři. (Pro srovnání, klavír má 88 kláves.) Jednotlivé klávesy jsou propojeny se vzdušnicí, kde se při stisknutí tónu otevře ventil a ten umožní proudění vzduchu do píšťaly. Starší varhany mohou mít tzv. krátkou nebo lomenou oktávu (nejnižší oktávě manuálu chybí některé půltóny). Takto je to např. ve Znojmě Louce v kostele Nanebevzetí Panny Marie a svatého Václava.

---

<sup>6</sup> NOVÁČEK, Tomáš. *Úvod do nauky o varhanách*. Brno: MUSICA SACRA, 2014. (Kniha je zdrojem informací pro celou kapitolu.)

<sup>7</sup> *Varhany* [online]. [cit. 2019-12-10]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Varhany>.



Obrázek 2 Schéma tzv. krátké oktávy s označením konkrétních tónů.<sup>8</sup>

Kolem klaviatury na hracím stole jsou rejstříky a táhla, kterými varhaník ovládá zvuk varhan, zapíná si různé řady píšťal (rejstříky) a tím mění velmi rychle a jednoduše sílu a barvu zvuku. Pro svůj záměr může varhaník používat jednu, dvě, ale i více řad píšťal, může mít tedy zapnutý jeden, ale také třeba dvacet rejstříků.



Obrázek 3 Hrací stůl varhan, kostel sv. Kříže.

## 5.2 Pedál

Pedál je obdobou klaviatury, ale hraje se na něj nohama. Proto jsou klávesy poněkud širší, než jsme zvyklí u té, na kterou se hraje rukama. Rozsah klaviatury je většinou oktáva a půl až dvě oktávy. Pedál může mít klávesy rovnoběžné (tzv. paralelní pedál), nebo paprskovitě se

<sup>8</sup> KLIMEŠ, Jeroným. Jak nastavit krátkou oktávu. In: *Varhany [online].* [cit. 2019-09-09]. Dostupné z: [http://klimes.wz.cz/varhany/kratka\\_oktava/](http://klimes.wz.cz/varhany/kratka_oktava/).

rozbíhající (tzv. radiální pedál). I pedálová klaviatura má své rejstříky. Pedál byl vynalezen už ve 14. stol., kdy ale hovoříme pouze o přivěsném pedálu. Teprve v období renesance se pedál osamostatnil<sup>9</sup>. Zajímavostí ve znojemských varhanách u sv. Kříže je pedálová klaviatura, která má opačné barvy.



Obrázek 4 Pedál varhan, kostel sv. Kříže.

### 5.3 Prospekt a varhanní skříň

Varhanní skříň je to ta část varhan, která je nejnápadnější. V ní jsou umístěny píšťaly, měch, vzdušnice a vzduchovody. Návštěvník kostela vidí pouze čelní stranu skříně, které bývá věnována zvláštní umělecká pozornost. V ní je umístěno několik polí ozdobných píšťal, které jsou vždy symetricky rozmístěné. Řada těchto předních, viditelných píšťal se nazývá prospekt. Tvoří jakési zrcadlo k oltáři. Prospekt má často výrazné znaky doby vzniku. Skříň bývá zdobena řezbami a zlacením a je obvykle umělecky začleněna do interiéru, který mohl být vytvořen zpravidla dříve než varhanní skříň a celé varhany<sup>10</sup>. S dějinami výtvarného umění a architektury se vzhled i tvar výrazně měnil, proto lze na první pohled poznat, ze kterého období skříň pochází. Nejkrásnější české varhanní skříně vytvářeli řezbáři v období baroka. Bývalo běžné, že taková bohatě vyřezávaná skříň byla v kostele na kůru ponechána i tehdy, když došlo k výměně nástroje.<sup>11</sup>

---

<sup>9</sup> *Varhany* [online]. [cit. 2019-12-10]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Varhany>.

<sup>10</sup> NOVÁČEK, Tomáš. *Úvod do nauky o varhanách*. Brno: MUSICA SACRA, 2014, s. 22

<sup>11</sup> *Prospekt varhan ve Znojmě je v úvodu jednotlivých podkapitol.*

## 5.4 Píšťaly

Zdrojem zvuku varhan jsou píšťaly, do kterých je vháněn vzduch pomocí měchu. Každé varhany obsahují běžně několik set až tisíc (největší až několik desítek tisíc) píšťal. Ty mohou mít různou velikost (od několika centimetrů až po několik metrů). Na velikosti a materiálu, ze kterého je píšťala vyrobena, závisí to, jaký tón píšťala vydává, jakou má výšku a jakou má barvu.

Výška tónu se udává ve stopách<sup>12</sup>. Je to velmi podstatný údaj, protože varhaník si může zvolit, jak hluboké či vysoké budou tóny zvoleného rejstříku. Základní rejstříky mají 8 stop (8'), klávesy zní tak, jak by odpovídalo klaviatuře na klavíru. Píšťaly, které mají menší čísla (4', 2', 1'), znějí o oktávu, resp. o dvě či tři výše. Naopak rejstříky s označením 16' zní o oktávu hlouběji. Čísla na rejstřících udávaná ve zlomcích (např. 2 2/3) jsou zlomkem stopy.<sup>13</sup>

Píšťaly lze rozdělit podle materiálu, ze kterého jsou vyrobeny; podle tvorby tónů, konstrukčního provedení, tvaru, barvy zvuku atd. Podle tvorby tónu je dělíme na retné, které vytvářejí zvuk podobně jako zobcová flétna chvěním vzduchového sloupce. Proto i výška tónu závisí na délce píšťaly. Jazykové píšťaly tvoří tón jiným způsobem, a to pomocí chvění kovového jazýčku, tak jako je tomu u plátkových dechových nástrojů klarinetu či hoboje. Výšku tónu určují rozměry a materiál kovového jazýčku. Většina píšťal ve varhanách jsou píšťaly retné.

Podle materiálu dělíme píšťaly na kovové a dřevěné. Pro kovové se používá slitina olova a cínu s různým poměrem obou složek, dále měď, mosaz a zinek. Měď a mosaz se používají spíše na dekorativní píšťaly do prospektu. Zinek se používal místo cínu, protože byl levnější. Právě kov, který byl použit na výrobu píšťal, byl důvodem, proč byly během válek varhany rozebírány. Kov byl totiž potřebný pro válečné účely.

---

<sup>12</sup> Stopa je staré označení, které odpovídá asi 30,5 centimetrům. Toto označení je odvozeno od délky otevřené píšťaly klávesy velké C daného rejstříku.

<sup>13</sup> BERNAT, Petr. Varhany. *Anatomie varhan* [online]. [cit. 2019-10-03]. Dostupné z: <http://www.anatomie-varhan.cz/>.



*Obrázek 5 Kovové píšťaly varhan, kostel sv. Alžbety*

Profil dřevěných píšťal je čtyřhranný, používají se různá dřeva, nejčastěji však smrkové, borové a dubové. Vzácněji pak hruška, javor, habr nebo třeba i exotické dřeviny



*Obrázek 6 Dřevěné píšťaly varhan, kaple Neposkvrněného početí Panny Marie*



## 5.5 Rejstříky

Každé varhany mají několik řad píšťal – rejstříků. Ty se mohou nezávisle zapínat nebo vypínat. Rejstříky mají různou barvu tónů a hlasitost. Velké varhany mohou mít i několik set rejstříků, obvykle však jen v řádu desítek. Znojenské mají jednotky až desítky různých rejstříků.

Varhaník si při hře nastaví různé rejstříky, které mají různý zvuk, může je libovolně kombinovat. Díky tomu mají varhany velmi mnoho různých hlasů. Znamená to také, že na stisknutí jedné klávesy zní tolik píšťal, kolik je zapnutých rejstříků, protože každé klapce jednoho rejstříku připadá i více píšťal (např. Mixtura 3x). Rejstříky mohou mít různou podobu, mohou to být buď sklopkky (viz obrázek č. 3), nebo táhla. Sklopkku stačí pouze stisknout a pomocí vzduchu nebo elektroniky se opět otevřou dané ventily. Při zatáhnutí za táhlo se otevřou dané ventily rejstříku. Slovní název rejstříku (např. Principál, Mixtura, Fugara) prozrazuje, jakou barvu a sílu tón celé řady má.



Obrázek 7 Táhlo rejstříku, kostel sv. Alžběty.

## 5.6 Vzdušnice

Jsou důležitou částí varhan. Na jejich fungování závisí zvuk nástroje. Vzdušnice přenášejí vzduch k jednotlivým píšťalám a rejstříkům podle pokynů hráče. Ke vzdušnici jsou přivedeny táhla, trubičky nebo kabely od tónové a rejstříkové traktury. Dále je na ni zapojen vzduchovod. Na její vrchní straně stojí píšťaly, jejichž celá řada konstrukčně shodných píšťal tvoří rejstřík.

## 5.7 Traktura

Traktura spojuje hrací stůl se vzdušnicí. Pomocí traktury varhaník stroj ovládá. Podle způsobu ovládání rozeznáváme ve varhanách tři základní typy traktur. Objevovaly se v různých dobách.

Nejstarší je traktura mechanická, pomocí táhel, které byly napojeny na destičky s výřezy pro proudění vzduchu, se otvíral mechanicky vstup do jednotlivé řady píšťal. Dodnes se s varhanami tohoto typu můžeme setkat. Varhaník má po obou stranách hracího stolu táhla, která musí podle potřeby vysunovat.

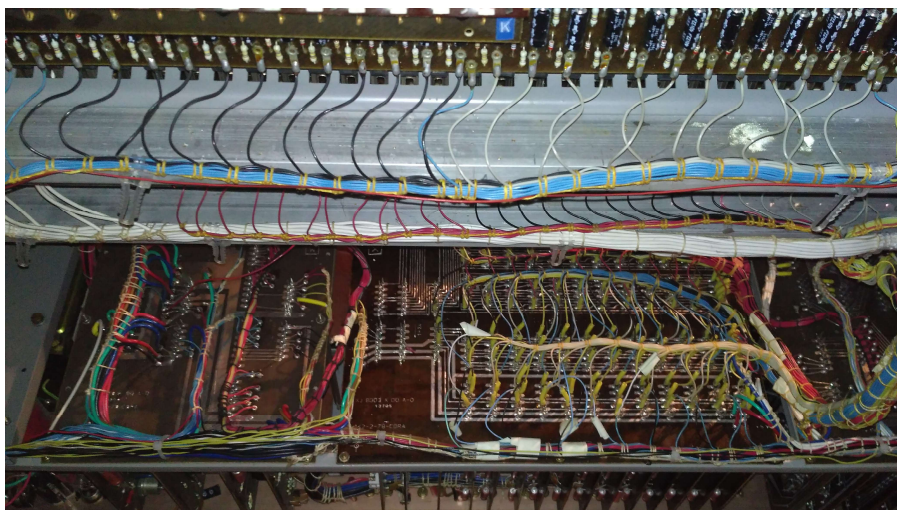


*Obrázek 8 Mechanická traktura, kostel sv. Jana Křtitele*

Pneumatická traktura, ve které vzduch proudí hadičkami, se začala ve velkém využívat v 19. století. Umožnila stavět velké stroje, nevýhodou je časová prodleva mezi stisknutím klávesy a zvukem tónu. Nově pak začala vznikat i elektrická traktura.



*Obrázek 9 Pneumatická traktura, kostel sv. Mikuláše*



*Obrázek 10 Elektrická traktura, domácí varhany*

## 5.8 Měch

Měch slouží u varhan jako zásoba stlačeného vzduchu o stálém tlaku, ideální teplotě a vlhkosti. Dříve se musel vzduch do měchu vhnět manuálně. Člověk, který sešlapával měch, aby nasával vzduch, se nazýval kalkant. Díky elektřině se začal používat ventilátor, kde je turbína, která nasává a zároveň vyfukuje vzduch. Aby nebyl měch přeplněn, je mezi něj a ventilátor dán ještě regulátor. Většina starých varhan má ještě starý pedál, který je funkční.



*Obrázek 11 Funkční pedál měchu pro dva kalkanty, kostel sv. Mikuláše*

## 6 ZNOJEMSKÉ VARHANY

### 6.1 Kostel sv. Michaela



Obrázek 12 Prospekt varhan, kostel sv. Michaela.

První kostel na tomto místě stál už kolem r. 1100 a sloužil obyvatelům jedné z trhových osad, které se rozkládaly v blízkém okolí znojemského hradu. Podle výběru patrona kostela a zvolení nejvýše položeného místa znojemského okrsku lze usuzovat, že se mohlo jednat o staré kultovní místo. Kolem kostela byl hřbitov. Původní románská stavba kostela prošla několika přestavbami, prováděnými od 15. do 17. století, které jí vtiskly současnou podobu. Ve 2. polovině 15. století byl vystavěn druhý pozdně gotický presbytář, který byl před rokem 1523 zaklenut velmi složitou žebrovou klenbou. Ta má podobu navzájem prostupujících čtyřcípých hvězd. Kostelní zvonice stojí samostatně stranou kostela, protože původní kostelní věž se zřítily roku 1581 a poničila i část kostela. Bylo proto rozhodnuto, že nová zvonice bude umístěna mimo kostel, aby ho již neohrozila <sup>14</sup>.

#### Historie varhan

Je velmi pravděpodobné, že do nově upraveného chrámu postavil v letech 1713-14 významný varhanář Jan David Sieber velké barokní varhany, které měly 2 manuály s pedálem a celkem

---

<sup>14</sup> Historie. In: *ŘK farnosti Znojma u kostelů sv. Mikuláše a sv. Kříže* [online]. [cit. 2019-09-15]. Dostupné z: <http://www.farnostznojmo.cz/historie>.

24 rejstříků. Kolem roku 1890 byl zcela přestavěn varhanářskou firmou Hans Mauracher ze Salzburgu. Z nástroje, který by dnes patřil k unikátním svého druhu na našem území, se zachovala jen krásně vyřezávaná a zdobená skříň. Původní hrací stůl byl uprostřed varhan, a to v čelní stěně, varhaník seděl zády k oltáři<sup>15</sup>. Dnešní stůl je postavený po levé straně skříňe.



Obrázek 13 Detail manuálu se štítkem firmy, kostel sv. Michaela.

## Prospekt

Velkolepý prospekt varhan tvoří jedenáct symetricky uspořádaných polí pišťal s nápadným labiem<sup>16</sup>, které vytváří velmi nápadný zdobný prvek. Na skříni stojí v různých výškách elegantní figury andělů - muzikantů s hudebními nástroji. Místo barokního rozevlátého oblečení jim vlají vlasy a křídla, takže vypadají, jako by hráli ve větru. Dominantní trubky a flétny v jejich rukou doplňuje violoncello a loutna. Opticky skříň zvětšují postranní akantové<sup>17</sup> řezby, které najdeme na jednotlivých polích prospektových pišťal. Tento zajímavý prospekt vytvořil sochař Narciss Schmutzer, který pracoval pro znojemské jezuity a který je autorem dalších uměleckých děl znojemského regionu<sup>18</sup>.

---

<sup>15</sup> BEJČEK, Martin. *Znojenské varhany*. Znojmo, 1991. *Nepublikovaný dokument*.

<sup>16</sup> Labium (v překladu ret) je místo, kde se tvoří zvuk. Proto se pišťalám říká labiální (retné).

<sup>17</sup> Akant je stylizovaný architektonický ornament, napodobující bodlákovité listy rostlin ze Středomoří (rod *Akanthus*). Objevoval se na hlavicích korintských sloupů antického Řecka, odsud ho přejala renesance, baroko i klasicismus.

<sup>18</sup> VALEŠ, Tomáš. Na hranici umění a řemesla - znojemští varhanáři a jejich spolupráce se sochaři. *Příběhy slávy a zapomnění: znojemští umělci, jejich díla a osudy na sklonku baroka*. Brno, 2014, s. 59-64. ISBN 978-80-7485-024-0, s. 59.

## Současný stav

Ve 2. polovině 20. století byl kostel málo využívaný, varhany nikdo neopravoval. Když byly koncem století v kostele obnoveny pravidelné bohoslužby, nedokázaly je ani doprovodit. V manuálu a v pedálu několik tónů vůbec nehrálo, byly poničeny některé části. Firma Varhany Nováček v roce 2015 vyměnila nefunkční části stroje, restaurovala pedálovou klaviaturu<sup>19</sup>. V současné době je nástroj v pořádku, varhaníci oceňují, jak lehce lze hrát na klávesy. Co by ovšem zasloužilo opravu, je překrásná skříň.



Obrázek 14 Detail akantové řezby, kostel sv. Michaela.

### **Dispozice**

Rozsah: manuál C - f3 (54 tónů), pedál C - d1, (27 tónů)

Rejstříky manuálu: Principal 8', Salicional 8', Gamba 8', Gedakt 8', Octav 4', Rohrflöte 4', Rauschquint 2 2/3'

Rejstříky pedálu: Subbass 16', Violon 16'

Další zařízení: tremolo, pevné kombinace Piano, Forte

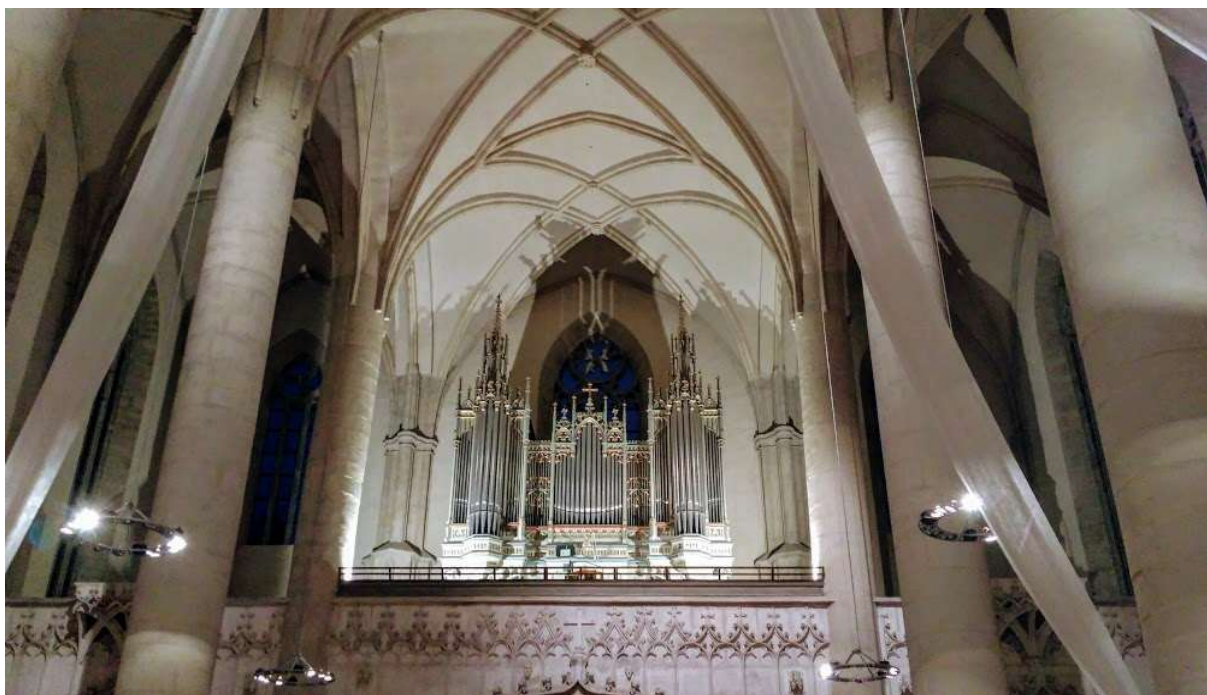
Spojky: I/P 8', I 16', I 4', P 4'

Traktura: pneumatická

---

<sup>19</sup> NOVÁČEK, Tomáš. 2015 - oprava varhan v kostele sv. Michaela ve Znojmě. In: *Moje práce* [online]. [cit. 2020-01-0]. Dostupné z: <http://www.varhanarstvi-novacek.cz/index.php/moje-prace>.

## 6.2 Kostel sv. Mikuláše



*Obrázek 15 Pohled na kůr, kostel sv. Mikuláše*

Hlavní znojemský děkanský kostel sv. Mikuláše patří k nejstarším památkám města. Za nejstarší zmínku o kostele sv. Mikuláše ve Znojmě můžeme považovat denáry ražené ve Znojmě za knížete Lutolda (r. 1103), na kterých je vyražena silueta kostela a nápis S. Nicolaus. Písemné zmínky jsou až z r. 1131 a pak z r. 1190, kdy byla kaple sv. Mikuláše svěřena patronátu nově zakládaného premonstrátského kláštera v Louce, který ji povýšil na farní kostel a král Přemysl Otakar I. kolem r. 1208 nově zbudoval větší kostelní budovu. Při zakládání města Znojma r. 1226 byl tento kostel určen jako hlavní kostel farní.

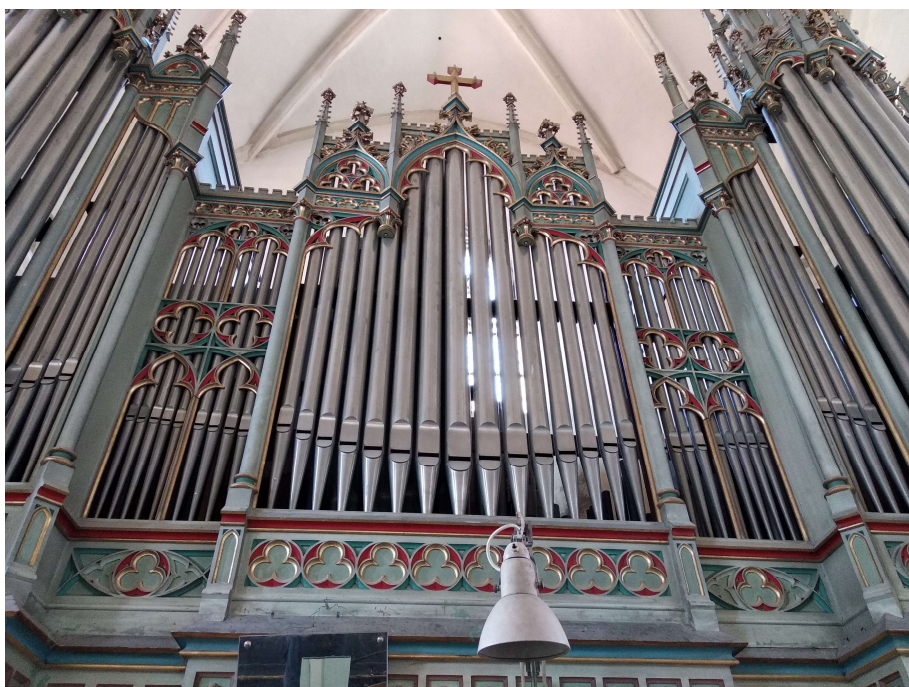
Po požáru města v r. 1335 byl zřejmě za přispění markraběte moravského, pozdějšího císaře Karla IV., založen v r. 1338 kostel úplně nově v katedrálním stylu rané gotiky, jak o tom svědčí pamětní kámen na jižním nároží kostela. Jedná se o trojlodní chrám sálového typu s klenbami stejně vysokými ve všech lodích, s dlouhým presbytářem o celkových rozměrech 60 x 22 m. Před r. 1470 byl do kostela vestavěn gotický kůr, velmi připomínající kůr v dómu sv. Štěpána ve Vídni. R. 1848 byla postavena v pseudogotickém stylu nová věž přímo za presbytářem v ose kostela.<sup>20</sup>

---

<sup>20</sup> Historie. In: *ŘK farnosti Znojma u kostelů sv. Mikuláše a sv. Kříže* [online]. [cit. 2019-09-15]. Dostupné z: <http://www.farnostznojmo.cz/historie>.

## Historie varhan

Barokní varhany pro tento kostel postavil znojemský varhanář Ignác Florián Casparides roku 1757 nebo dříve. Stály původně v jediném korpusu s prospektem uprostřed zábradlí kůru. Hudebníci museli hrát po stranách varhan, neviděli na dirigenta a jejich hlasy se ztrácely za pilíři, proto byly varhany nejpozději v roce 1840 posunuty až k zadní stěně kůru. Současně byl před varhany postaven nový samostatný hrací stůl, mezera po varhanách v parapetu byla vyzděna.<sup>21</sup> Celé 19. století se však ve zprávách objevovaly nářky na jejich žalostný stav. Proto byly rozebrány a krnovská firma Rieger postavila zcela nový stroj s opusovým číslem 1415. Slavnostně zahrály poprvé na mši v neděli 1. března 1908.<sup>22</sup>



Obrázek 16 Detail prospektu, kostel sv. Mikuláše.

## Prospekt

Velmi zajímavým prvkem varhan v gotickém kostele je výtvarná koncepce prospektu. Ten je totiž zhotoven tak, aby ladil s celkovou architekturou chrámu a s kamenným zdobením čela gotického kůru. Píšťaly prospektu tvoří jednolitou stěnu symetricky uspořádaných píšťal, po stranách vyklenutých do půlkruhu, který evokuje věže. Píšťaly nejsou v typické uzavřené skříni, ale tvoří řadu, přes kterou prosvítá světlo z mohutného gotického okna. Kostru a oporu pro píšťaly tvoří masivní, asi dva metry vysoká dřevěná základna s útlými sloupy. Jejich šedivá či jemně nazelenalá barva splývá s barvou kovových píšťal, proto celá skříň působí nesmírně

---

<sup>21</sup> SEHNAL, Jiří. *Barokní varhanářství na Moravě díl 2. varhany*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2004. ISBN 80-7275-052-06, s. 79

<sup>22</sup> Orgel Einweihung. *Znaimer Tagblatt*. Znojmo, 1908, XII (51), s. 3. Dostupné také z: <https://wordpress.com/post/alenapaulenkova.wordpress.com/3765>



vzdušně a lehce. Tato řada píšťal nese vrchní část dřevěné konstrukce s množstvím složitě uspořádaných věžiček (fiál), které jsou zdobeny typickými gotickými výčnělkami. Ozdoby ve tvaru růžic a poupat na skříni jsou zvýrazněny modrou, červenou a zlatou barvou. Prospekt těchto varhan je zajímavou ukázkou novogotického umění. Na mohutném kůru je dostatek místa nejenom pro rozložitou konstrukci varhan, ale též pro orchestr, zpěváky a dirigenta.

### **Současný stav:**

Varhany se dochovaly zhruba v původní podobě, byly několikrát opravovány a čištěny. Nástroj je v celkem dobrém technickém stavu, avšak použitý typ traktury je již nespolehlivý a často poruchový. Tyto varhany jsou ve městě největší, využívají se též ke koncertním účelům. Mají 31 rejstříků, z toho 3 jazykové. Celý 2. manuál je postavený v žaluziové skříni, v prospektu najdeme 67 původních cínových píšťal.<sup>23</sup>

#### **Dispozice**

Rozsah: manuál C - f3 (54 tónů), pedál C - d1, (27 tónů)

Rejstříky 1. manuálu: Principal 8', Bourdon 16', Gamba 8', Concert-Flûte 8', Salicionál 8', Gedeckt 8', Trompete 8', Octave 4', Rohrflöte 4', Octave 2', Mixtur 6 fach

Rejstříky 2. manuálu: Geigen Principal 8', Quintadena 16', Flûte harmonique 8', Aeoline 8', Vox coelestis 8', Liebl. Gedeckt 8', Clarinette 8', Gemahera 4', Flûte octaviante 4', Flautina 2', Harmonia aethera 4 fach,

Rejstříky pedálu: Contrabas 16', Violon 16', Harmonikabas 16', Subbass 16', Posaune 16', Octavbass 8', Cello 8', Gedeckt bass 8'

Další zařízení: tremolo pro 2. manuál, pevné kombinace Piano, Mezzoforte, Forte, Tutti, válcové crescendo

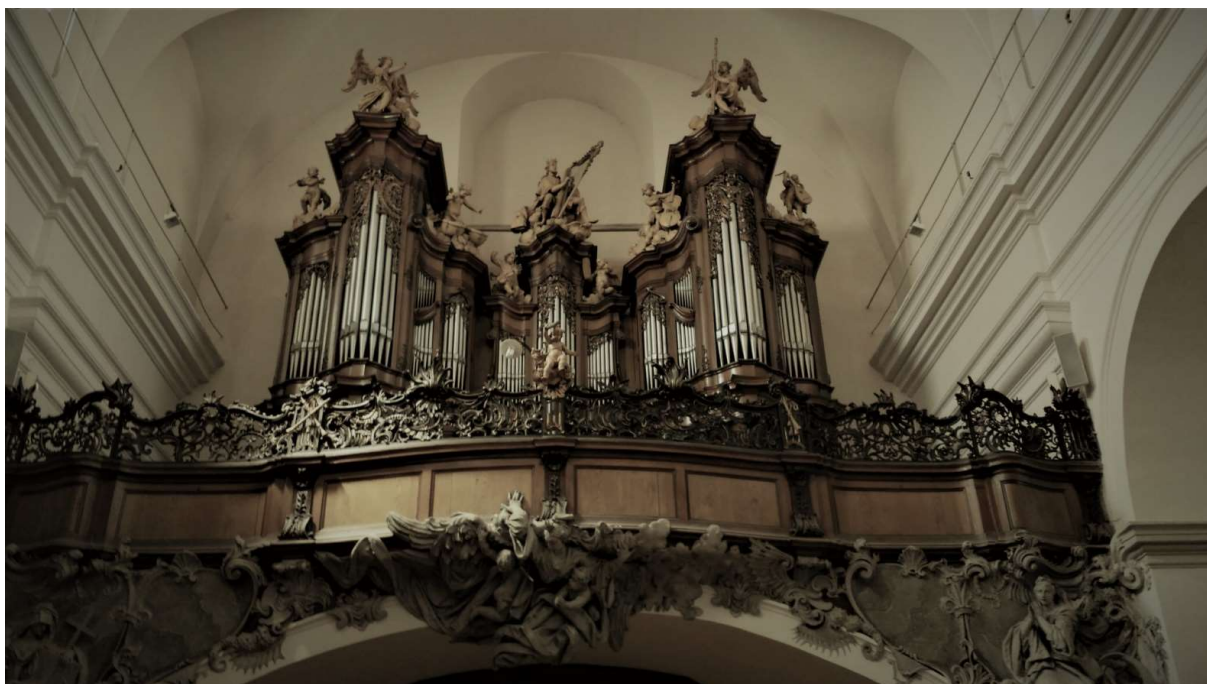
Spojky: II/I 8', II/I 16', II/I 4', I 4', I/P 8', II/P 8'

Traktura: pneumatická

---

<sup>23</sup> BEJČEK, Martin. *Znojmské varhany*. Znojmo, 1991. Nепublikovaný dokument.

## 6.3 Kostel sv. Kříže



Obrázek 17 Pohled na kür, kostel sv. Kříže.

Kostel sv. Kříže a dominikánský klášter ve Znojmě byly založeny v souvislosti se založením města r 1226 s přispěním krále Přemysla Otakara I. Nachází se na dnešní ulici Dolní Česká spolu s dominikánským klášterem, který byl zbudován v 18. století. Vnitřek chrámu je barokní. Najdeme zde známý obraz Znojemské madony z roku 1734, který se nachází na bočním oltáři. Jedná se o kopii plastiky P. Marie Staroboleslavské, zvané Palladium země české. Obraz na hlavním oltáři je od významného barokního malíře Franze Antona Maulbertsche z r. 1765, byl zakoupen ze zrušeného louckého kláštera a nazývá se Vidění sv. Norberta.<sup>24</sup>

### Historie varhan

Malé varhany (positiv) do nově zbudovaného kostela vyrobil brněnský varhanář Matouš Pavel Rozkoš v roce 1680 a stály 120 zlatých. Měly 8 rejstříků<sup>25</sup> a hrálo se na ně až do roku 1755, kdy znojemský varhanář Ignác Florián Casparides postavil za 800 zlatých nové velké varhany. Máme zprávy, že byly opravovány roku 1842 Ignácem Reinoldem.<sup>26</sup> V roce 1930 byly výrazně přestavěny krnovskou firmou Rieger, na hracím stole je vidět opusové číslo 2424. Původní mechanická traktura a vzdušnice byly nahrazeny pneumatickými tak, jak to bývalo zvykem téměř u všech varhan té doby, zcela změněna byla dispozice.

---

<sup>24</sup> Historie. In: *ŘK farnosti Znojma u kostelů sv. Mikuláše a sv. Kříže* [online]. [cit. 2019-09-15]. Dostupné z: <http://www.farnostznojmo.cz/historie>.

<sup>25</sup> SEHNAL, Jiří. *Barokní varhanářství na Moravě díl 2. varhany*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2004. ISBN 80-7275-052-06, s. 1 51.

<sup>26</sup> BEJČEK, Martin. *Znojemské varhany*. Znojmo, 1991. Nепublikovaný dokument.

## Prospekt

Úžasná řezbářská práce celého prospektu je to jediné, co zbylo z původních barokních varhan. Na skříni je dokonce zachován vyřezávaný letopočet 1755 a nápis PSALLITE DOMINO REGI ET REGINAE COELI (Zpívejte, Pánu, Králi a Královně nebes). Celý prospekt vnímáme jako bohatě vyřezávanou skříň, která tvoří se zábradlím kůru jeden celek. Vše vytvořili laičtí bratři dominikáni, známe dokonce jejich jména. Jsou to truhláři Alvarus Voříšek a Matouš Veselý, řezbářská výzdoba a sochy postav pochází od Jiřího Antonína Heinze, který vstoupil na konci svého života ke znojemským dominikánům a přijal řeholní jméno Klaudius.<sup>27</sup> Prospekt je složen ze třinácti symetricky složitě uspořádaných polí, kde vidíme píšťaly s naletovaným labiem. Nad prostředním polem stojí král David hrající na harfu, na nejvyšším místě vlevo je sv. Cecílie, patronka duchovní hudby, muzikantů, varhaníků, zpěváků i řemeslníků, kteří zhotovují hudební nástroje. Andělé, další postavy na varhanní skříni, znázorňují zpěváky s notami nebo hudebníky hrající na rozmanité hudební nástroje - loutnu, fagot, violoncello, tympány a flétnu. Sošky postav jsou zvýrazněné světlou barvou, která má evokovat mramor.



Obrázek 18 Detail prospektu, kostel sv. Kříže.



Obrázek 19 Detail nápisu z r. 1755, kostel sv. Kříže.

---

<sup>27</sup> VALEŠ, Tomáš. Na hranici umění a řemesla - znojemští varhanáři a jejich spolupráce se sochaři. *Príběhy slávy a zapomnění: znojemští umělci, jejich díla a osudy na sklonku baroka*. Brno, 2014, s. 59, 60. ISBN 978-80-7485-024-0, s. 60.

### **Současný stav:**

Varhany mají 22 rejstříků a 8 spojek, celý 2. manuál je postavený na žaluziích. Poslední oprava varhan proběhla v roce 2006, a protože byl nástroj ve špatném stavu, rozhodl tehdejší převor dominikánského řádu ve Znojmě Angelik Zdeněk Mička, že se varhany musí radikálně opravit. Spolu s varhanářem Jaroslavem Stavinohou rozšířili v 1. manuálu původní rejstřík – Mixturu 1 1/3' o tercii na Mixturu 1 3/5'. V pedálu, kde byl značně poničen Violonbas 16', pak z tohoto rejstříku vytvořili Echobas 16'.<sup>28</sup> Díky pneumatické traktuře je hra snadná, klapky jdou lehce mačkat. Varhany dobře zní, takže se využívají také jako koncertní. Je však nutné počítat s jejich laděním i celkovou opravou. Údržba varhan totiž nikdy nekončí.

#### **Dispozice**

Rozsah: manuál C - g3 (56 tónů), pedál C - f1, (30 tónů)

Rejstříky 1. manuálu: Bourdon 16', Principál 8', Kryt 8', Salicionál 8', Oktáva 4', Flétna 4', Superoktáva 2', Mixtura 1 3/5

Rejstříky 2. manuálu: Kryt tichý 8', Aeolina 8', Vox coelestis 8', Principál 4', Roh kamzičí 4', Kvinta 2 2/3', Pikola 2', Akuta 1', Hoboj 8',

Rejstříky pedálu: Subbas 16', Echobas 16', Oktávbas 8', Chorálbas 4', Paleta 5-3x 5 1/3',

Další zařízení: pevné kombinace Piano, Mezzoforte, Forte, Tutti, crescendový válec, tremolo

Spojky: I-I 4', II-II 4', II-II 16', II-I 4', II-I 16', II-I 8', II-P 8', I-P 8'

Traktura: pneumatická

---

<sup>28</sup> GÜRTELSCHMIDTOVÁ, Linda. *Zdeněk Mička - profil skladatele*. Brno, 2008. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Miloš Štědroň. Přístupné též online [https://is.muni.cz/th/nwo6x/diplom.prace\\_II..pdf](https://is.muni.cz/th/nwo6x/diplom.prace_II..pdf), s. 26, 27.

## 6.4 Kostel sv. Jana Křtitele



Obrázek 20 Pohled na kůr, kostel sv. Jana Křtitele.

Kostel sv. Jana Křtitele na náměstí Tomáše Garriguea Masaryka byl postaven spolu s kapucínským klášterem v letech 1628-32, byl vysvěcen 1. září 1632 olomouckým světícím biskupem Preinerem. Na pravé boční stěně kostela je vyobrazen Františkův Chvalozpěv stvoření, vytvořil jej Milivoj Husák r. 1994. V podzemí kostela se nachází kostelní hrobka s pozůstatky zemřelých řeholníků, kladených na holou zem a několika příznivců řádu z řad měšťanů s lidově malovanými rakvemi. Hrobka se používala v letech 1632-1780 a je v současné době přístupná. Za hlavním oltářem je zachovaný barokní chór pro modlitbu řeholníků s obrazy poustevníků, církevních otců a řádových světců. Řeholníci museli klášter opustit v r. 1950 a pro nedostatek členů se sem již nevrátili.<sup>29</sup> V roce 2018 se farnost u sv. Mikuláše, která kostel spravuje, rozhodla kapucínský klášter koupit a postupně ho rekonstruuje. Úmyslem je vznik pastoračního střediska a křesťanské školky.

### Historie varhan

Nevíme, jaké varhany zde byly v dávných stoletích. Přesně však víme, že dnešní varhany pocházejí z 19. století, postavil znojemský varhanář Benedikt Latzl (1818-1884) a je to jeho

---

<sup>29</sup> Historie. In: *ŘK farnosti Znojma u kostelů sv. Mikuláše a sv. Kříže* [online]. [cit. 2019-09-15]. Dostupné z: <http://www.farnostznojmo.cz/historie>.

jediná práce, která se ve městě Znojmě zachovala.<sup>30</sup> 16. června 1878 se konala slavnostní mše svatá, při níž se tento nástroj rozezvučel poprvé.<sup>31</sup>

Benedikt Latzl tvoří čtvrtou generaci znojemských varhanářů. Prvním byl Ignác Florián Casparides (1700-1773/78), jeho žákem je Josef Silberbauer (1734-1807). U něj se vyučil Ignaz Reinold (1777-1848) a živnost převzal tovaryš Benedikt Latzl.<sup>32</sup>



Obrázek 21 Detail pohledu na prospektové píšťaly, kostel sv. Jana Křtitele

## Prospekt

Varhanní skříň je oproti těm, které byly vytvářeny v předchozím století, jednoduchá, má velmi prosté rámování. Na vrchní straně skříňe i píšťalových polí najdeme úsporné zlacené řezby, které vypadají jako síťovina, což je typický znak Latzlových řezeb.<sup>33</sup> Skříň natřená světlou hnědou barvou. V 19. století se více šetřilo, cena uměleckých částí, tedy i prospektu, byla limitována, na řezbářské výzdobě se šetřilo. V pěti píšťalových polích je symetricky umístěno 27 kovových píšťal. Při pohledu z přízemí kostela oceníme, jak varhanář tuto jednoduchou skříň umístil mezi dvě obdélníková okna a pod výrazné okno kruhové. Proto i přes svoji jednoduchost vytváří varhanní prospekt zajímavý celek, který je umocněn zábradlím kůru,

---

<sup>30</sup> V okolí vesnicích se však Latzlovy varhany zachovaly (např. ve Chvalovicích), další jeho práce najdeme v Dolním Rakousku.

<sup>31</sup> Neue Orgel. *Znaimer Wochenblatt*. Znojmo, 22. 6. 1878, XXIX, (25), 4. Dostupné také z: <https://alenapaulenkova.wordpress.com/2020/02/03/znojemske-varhany-jak-je-neznate/>.

<sup>32</sup> SEHNAL, Jiří. *Barokní varhanářství na Moravě díl 1. varhanáři*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2003. ISBN 80-7275-042-9, s. 47, 48, 81, 99, 114, 115.

<sup>33</sup> SEHNAL, Jiří. *Barokní varhanářství na Moravě díl 2. varhany*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2004. ISBN 80-7275-052-06, s. 82.

jehož součástí je varhanní stůl. Jsou postaveny jakoby na úzké základně, z pohledu od oltáře tvoří varhany s kůrem kříž.

### **Současný stav:**

Dispozice varhan je typická pro předminulé století, mají mechanickou trakturu a zásuvkou vzdušnici. Tyto varhany s 10 rejstříky mají příjemný zvuk a dokáží příjemně doprovodit zpěv útulného kostela. Hra je kvůli starší mechanice obtížná, klapky jdou těžce mačkat, při slabých rejstřících je slyšet zvuk táhel. Varhany negativně reagují na změnu počasí, pokud je v létě teplo a sucho, některé tóny zůstávají „viset“, klapky (fis2, gis2) proto musely být zcela odpojeny.



*Obrázek 22 Detail hracího stolu se zásuvkovými rejstříky, kostel sv. Jana Křtitele*

#### **Dispozice**

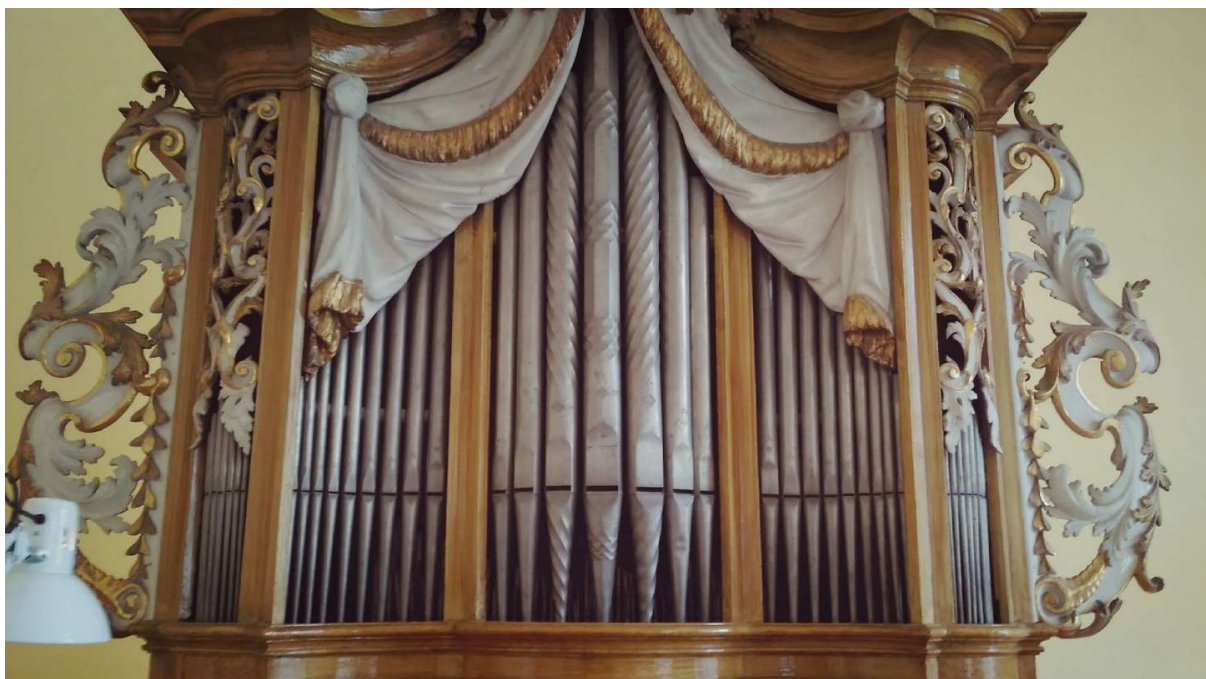
Rozsah: manuál C - c3 (49 tónů), pedál C - c, (13 tónů- repetující, proto tak málo tónů)

Rejstříky manuálu: Principal 8', Portunal 8', Salicional 8', Gamba 8', Octave 4',  
Fugara 4', Mixtura 3x

Rejstříky pedálu: Subbas 16', Violon 8', Cello 8'

Traktura: mechanická

## 6.5 Kostel sv. Alžběty



Obrázek 23 Prospekt varhan, kostel sv. Alžběty.

Kostel sv. Alžběty na Vídeňské ulici ve Znojmě je součástí bývalého kláštera františkánů, ze kterého se později stal městský špitál. Kostel tvoří dvě navzájem propojené části. První je pozdně gotická stavba z 3. čtvrtiny 15. stol. (dokončená roku 1484 a zasvěcená sv. Františkovi a sv. Bernardovi), druhá část je barokní z 2. pol. 17. stol., tehdy byl kostel nově zasvěcen sv. Alžbětě. Ve válečných letech 1762, 1805 a 1809 byl využíván jako skladovací zařízení. Od 18. století stál za kostelem městský hřbitov. Kostel byl v roce 2010 stavebně zajištěn a citlivě zrekonstruován.<sup>34</sup>

### Historie varhan

Když byl v roce 1784 zrušen ve Znojmě premonstrátský řád a s ním i klášter Louka, vzrostl význam kostela sv. Alžběty. Ze zrušeného kostela sv. Barbory u louckého kláštera sem v roce 1787 přenesli lavice, paramenty<sup>35</sup> a také varhany.<sup>36</sup> Tuto informaci potvrzují a upřesňují dva lístky na vnitřní straně varhanní skříně. Jednak je zde vzpomenuto jméno znojemského „magistra organi“ Josefa Silberbauera. Co je však důležité, uvádějí, že varhany pocházejí z roku 1711 a vyrobil je Ignác Casparides.<sup>37</sup> Zde však vznikají pochybnosti, zda stroj, vzhledem k letopočtu, nevyrobil jeho starší bratr Johann Wenzel Casparides, který působil v nedalekém

<sup>34</sup> Historie. In: *ŘK farnosti Znojma u kostelů sv. Mikuláše a sv. Kříže* [online]. [cit. 2019-09-15]. Dostupné z: <http://www.farnostznojmo.cz/historie>.

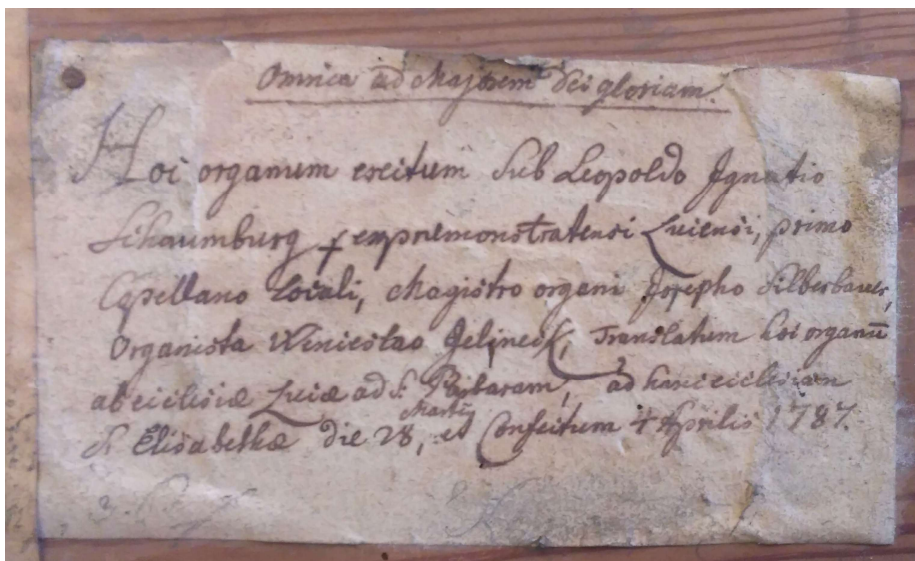
<sup>35</sup> Bohoslužebná roucha a oltářní pokrývky.

<sup>36</sup> Elisabethkirche und Spital. HÜBNER, Anton. *Denkwürdigkeiten der königl. Stadt Znaim*. M. F. Lenk, 1869, s. 529. Dostupné také z: <https://alenapaulenkova.wordpress.com/2020/02/03/znojemske-varhany-jak-je-neznete/>.

<sup>37</sup> Viz prameny, lístek č. 1, 2.



Pulkau v Dolním Rakousku.<sup>38</sup> Přes všechny nejasnosti jsou varhany u sv. Alžběty nejstarší ve městě Znojmě, starší již jsou jen v samostatné okrajové části města v Louce v bazilice Nanebevzetí Panny Marie a sv. Václava v Louce.



Obrázek 24 Jeden z nově zdokumentovaných lístků na vnitřní straně varhanní skříně, kostel sv. Alžběty.

## Prospekt

Prospekt tvoří dvacet pět píšťal ve třech symetricky uspořádaných polích, celá varhanní skříň je ukázkou nádherné práce barokního varhanářství. Dominantní jsou bohatě zdobené píšťaly, na nich jsou zřetelně viditelné souměrně umístěné bodové výstupky, které tvoří s konkávním kosočtvercem křížek. Tři prostřední píšťaly jsou navíc složitě šroubovitě stočené.

Po stranách, v koruně polí nad píšťalami i na římse je prospekt zdobený oblíbenými akantovými motivy. Bílá barva na řezbách napodobuje bělostný kámen, zlacení vytváří zdání bohatství. Tyto barvy ozvláštňují jak rostlinný akantový dekor, tak vyřezávanou rozhrnutou draperii uprostřed. Na římse proti světlu okna je umístěn kříž, desky s desaterem, hořící srdce a kotva. Nástroj je umístěn uprostřed kůru, dnes s hracím stolem čelem k hlavnímu oltáři. Je patrné, že hrací stůl s klávesnicí byl připojen dodatečně.

---

<sup>38</sup> SEHNAL, Jiří. *Barokní varhanářství na Moravě díl 1. varhanáři*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2003. ISBN 80-7275-042-9, s. 48.



*Obrázek 25 Detaily prospektových píšťal, kostel sv. Alžběty.*

#### **Současný stav:**

Starobylé varhany jsou dodnes funkční, dokonce je na ně hra poměrně lehká. Mají pěknou intonaci, dobře zní, zvuk je barevný a jsou jinak celkem v dobrém technickém stavu. Proto, přestože mají malý rozsah, jsou pro varhaníka pro hru příjemné. Jsou to nejmenší varhany ve městě Znojmě, mají 8 rejstříků. Podle rozložení klapek měl manuál původně lomenou oktávu.

#### **Dispozice**

Rozsah: manuál E - c3 (45 tónů), pedál E - a, (18 tónů)

Rejstříky manuálu: Kopula 8', Principál 4', Flétna 4', Kvinta 2 2/3', Oktáva 2',

Mixtura 2x

Rejstříky pedálu: Subbas 16', Bordunbas 8'

Traktura: mechanická

## 7 VÝSLEDKY

Text své práce o znojemských varhanách jsem strukturovala tak, aby z něj bylo možné vyjímat (už bez dalších úprav) určité části a ty propagačně využít. Např. informační tabule v kostele mohou obsahovat jen část o historii varhan, popis prospektu a fotky detailů, nemusí obsahovat fotku prospektu a historii kostela. Brožurka k tematické vycházce může postrádat podrobnosti o dispozici varhan, naopak důležitá je fotka prospektu.

Osnovu, podle které jsem popisovala jednotlivé varhany, chci využít při své další práci. Jak již naznačují fotky, které jsem použila, chtěla bych napsat o některých varhanách, které jsou v malých vesničkách v okolí mého bydliště.

Jako varhanice jsem si vyzkoušela, jaké je nahrát varhanní zvuk. Obě skladby, které jsem vybrala, naštěstí hrál můj bratr, zvuk natáčel kamarád, který má potřebné technické vybavení. Protože je velmi obtížné nahrát zvuk varhan kvůli ozvěně, dunění a klapání klapek, museli jsme nahrát samostatně zvuk na snímač, který byl umístěn dole v kostele u oltáře. Potom jsme k tomu museli natočit i video. Problémem byl malý prostor okolo varhan. Ty jsme museli různě nasvítit, i když jsme pracovali v září, aby byly dobře vidět všechny jejich části. Celkové video bylo potřeba sestříhat a dát všechny části dohromady. Přestože má pouze 2 minuty, strávili jsme nad tím hodiny práce.

Současný stav znojemských varhan jsem konzultovala s varhanicí Svatavou Barákovou. Jsem si vědoma toho, že informace se mohou rychle měnit. Přesto je považuji za důležité, protože napovídají něco o péči, která je jednotlivým strojům věnována.

Všechny fotografie, které ve své práci zveřejňuji, jsem pořídila v průběhu roku sama.

Shromáždila jsem a poprvé souhrnně uveřejnila informace, které se váží ke znojemským varhanám. Některé údaje jsou sice známé, ale byly napsané v úzce zaměřené literatuře (Valeš, Sehnal). Další údaje publikovány vůbec nebyly. Mé poděkování uvedené v úvodu není formální, protože mi lidé, které tam zmiňuji, poskytli velice cenné údaje. Dokonce mě upozornili na pramen, který jsem mohla poprvé zdokumentovat.<sup>39</sup>

---

<sup>39</sup> *Lístek s údaji ve varhanách kostela sv. Alžběty objevil asi před dvaceti lety páter Angelik. Text byl zdokumentovaný až nyní.*

## 8 ZÁVĚR

Vytvořila jsem, tak jak jsi dala za svůj cíl, populárně naučný text. Podle reakcí těch, se kterými jsem spolupracovala, jsem zjistila, že o něj je velký zájem. Jak Základní umělecká škola Znojmo, ve které se učím hrát na varhany, tak moje gymnázium chce moji práci o varhanách využít pro výuku. Kapitoly o varhanách dám k dispozici farnosti u sv. Mikuláše a u sv. Kříže, aby mohly být uveřejněné na jejich informačním webu. Mají též zájem o mé video, které ukazuje krásný zvuk znojemských varhan. V tomto krátkém videu, které je v příloze, si můžeme všimnout, jak opravdu každé varhany jsou svým zvukem jedinečné.

První krok, který by bylo možné pro propagaci znojemských varhan učinit, je vytvoření informačních tabulí s textem a obrázky. Mohou být instalované v kostele nebo v jeho okolí. Dále může můj text o jednotlivých varhanách součástí propagačních materiálů, které nabízí turistům informační centrum města. Sloužily by jak turistům, tak každodenním návštěvníkům kostela, kteří se, přestože svůj kostel znají, k varhanám na kůr běžně nedostanou. K propagaci mohou být použity snímky zajímavých detailů, např. ozdobných píšťal, starobylých táhel. Zájemci by tak mohli mít k dispozici krátký psaný text, nahrávku i fotografie.

Zásluhou lidí, kteří mi poskytli spoustu materiálů, jsem zjistila, že informace o znojemských varhanách jsou dostupné, i když zatím o nich souhrnná publikace nevyšla. Poprvé zveřejňuji informace, které znali pouze jednotlivci. Nyní je jasné, kdo postavil varhany u sv. Jana Křtitele, víme, kde se v kostele sv. Alžběty vzaly starobylé malé varhany a tušíme, kdo je jejich autorem. Ve skříni těchto varhan byly lístky, o nichž se „povídalo“, ale já jsem jako první pořídila jejich fotografii, aby bylo možné text pořádně prozkoumat. Budu jen ráda, když se nějaký odborník ujme další práce a zjistí všechny detaily tajemství těchto vzácných barokních varhan.

## 9 PRAMENY A LITERATURA

### 9.1 Prameny

Lístek č. 1 na vnitřní straně varhanní skříně, kostel sv. Alžběty ve Znojmě, dokumentováno 26. 1. 2020, foto vlastní.

Lístek č. 2 na vnitřní straně varhanní skříně, kostel sv. Alžběty ve Znojmě, dokumentováno 26. 1. 2020, foto vlastní.

### 9.2 Literatura

BARÁKOVÁ, Svatava, Osobní sdělení o současném stavu varhan v kostele sv. Mikuláše, sv. Alžběty a sv. Jana Křtitele.

BEJČEK, Martin. *Znojmské varhany*. Znojmo, 1991. Nepublikovaný dokument.

BĚLSKÝ, Vratislav. *Nauka o varhanách*. 3. Praha 10: Supraphon, 1988. ISBN 02-012-88.

BERNAT, Petr. *Varhany. Anatomie varhan* [online]. [cit. 2019-10-03]. Dostupné z: <http://www.anatomie-varhan.cz/>.

Elisabethkirche und Spital. HÜBNER, Anton. *Denkwürdigkeiten der königl. Stadt Znaim*. M. F. Lenk, 1869, s. 529. Dostupné také z: <https://alenapaulenkova.wordpress.com/2020/02/03/znojmske-varhany-jak-je-neznete/>

GÜRTELSCHMIDTOVÁ, Linda. *Zdeněk Mička - profil skladatele*. Brno, 2008. Bakalářská práce. Masarykova univerzita. Vedoucí práce Miloš Štědroň. Přístupné též online [https://is.muni.cz/th/nwo6x/diplom.prace\\_II.pdf](https://is.muni.cz/th/nwo6x/diplom.prace_II.pdf).

Historie. In: *ŘK farnosti Znojma u kostelů sv. Mikuláše a sv. Kříže* [online]. [cit. 2019-09-15]. Dostupné z: <http://www.farnostznojmo.cz/historie>.

KLIMEŠ, Jeroným. *Jak nastavit krátkou oktávu*. In: *Varhany* [online]. [cit. 2020-02-09]. Dostupné z: [http://klimes.wz.cz/varhany/kratka\\_oktava/](http://klimes.wz.cz/varhany/kratka_oktava/).

LYKO, Petr. *Varhanářská firma Rieger*. Ostrava, 2018. Disertační práce. Ostravská univerzita. Vedoucí práce Karel Boženek. Přístupné též online: [https://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=2ahUKEwirke2gwrPnAhUFIIAKHbmgA34QFjADegQIAxAB&url=https%3A%2F%2Fis.cuni.cz%2Fwebapps%2Fzpzp%2Fdownload%2F150043561&usq=AOvVaw3ingTiPOIdglhwRRS\\_xgj8](https://www.google.cz/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=4&ved=2ahUKEwirke2gwrPnAhUFIIAKHbmgA34QFjADegQIAxAB&url=https%3A%2F%2Fis.cuni.cz%2Fwebapps%2Fzpzp%2Fdownload%2F150043561&usq=AOvVaw3ingTiPOIdglhwRRS_xgj8).

Neue Orgel. *Znaimer Wochenblatt*. Znojmo, 22. 6. 1878, XXIX, (25), 4. Dostupné také z: <https://alenapaulenkova.wordpress.com/2020/02/03/znojmske-varhany-jak-je-neznete/>

NOVÁČEK, Tomáš. 2015 - oprava varhan v kostele sv. Michala ve Znojmě. In: *Moje práce* [online]. [cit. 2020-01-0] Dostupné z: <http://www.varhanarstvi-novacek.cz/index.php/moje-prace>.

NOVÁČEK, Tomáš. *Úvod do nauky o varhanách*. Brno: MUSICA SACRA, 2014.

Orgel Einweihung. *Znaimer Tagblatt*. Znojmo, 1908, XII (51), s. 3. Dostupné také z: <https://wordpress.com/post/alenapaulenkova.wordpress.com/3765>.

SEHNAL, Jiří. *Barokní varhanářství na Moravě díl 1. varhanáři*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2003. ISBN 80-7275-042-9.

SEHNAL, Jiří. *Barokní varhanářství na Moravě díl 2. varhany*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost, 2004. ISBN 80-7275-052-06.

VALEŠ, Tomáš. Na hranici umění a řemesla - znojemští varhanáři a jejich spolupráce se sochaři. *Příběhy slávy a zapomnění: znojemští umělci, jejich díla a osudy na sklonku baroka*. Brno, 2014, s. 59-64. ISBN 978-80-7485-024-0.

*Varhany* [online]. [cit. 2019-12-10]. Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Varhany>.

Znojenské varhany, *Znojenské listy*, 1993, číslo 26, ročník II

Znojmo: Město významných chrámů a klášterů. In: *Znojemská Beseda: Portál kultury a cestovního ruchu* [online]. [cit. 2019-11-01]. Dostupné z: <https://www.znojemskabeseda.cz/objevte-znojmo/pamatky/77-divu-znojma/znojmo-mesto-vyznamnych-chramu-a-klasteru/>.

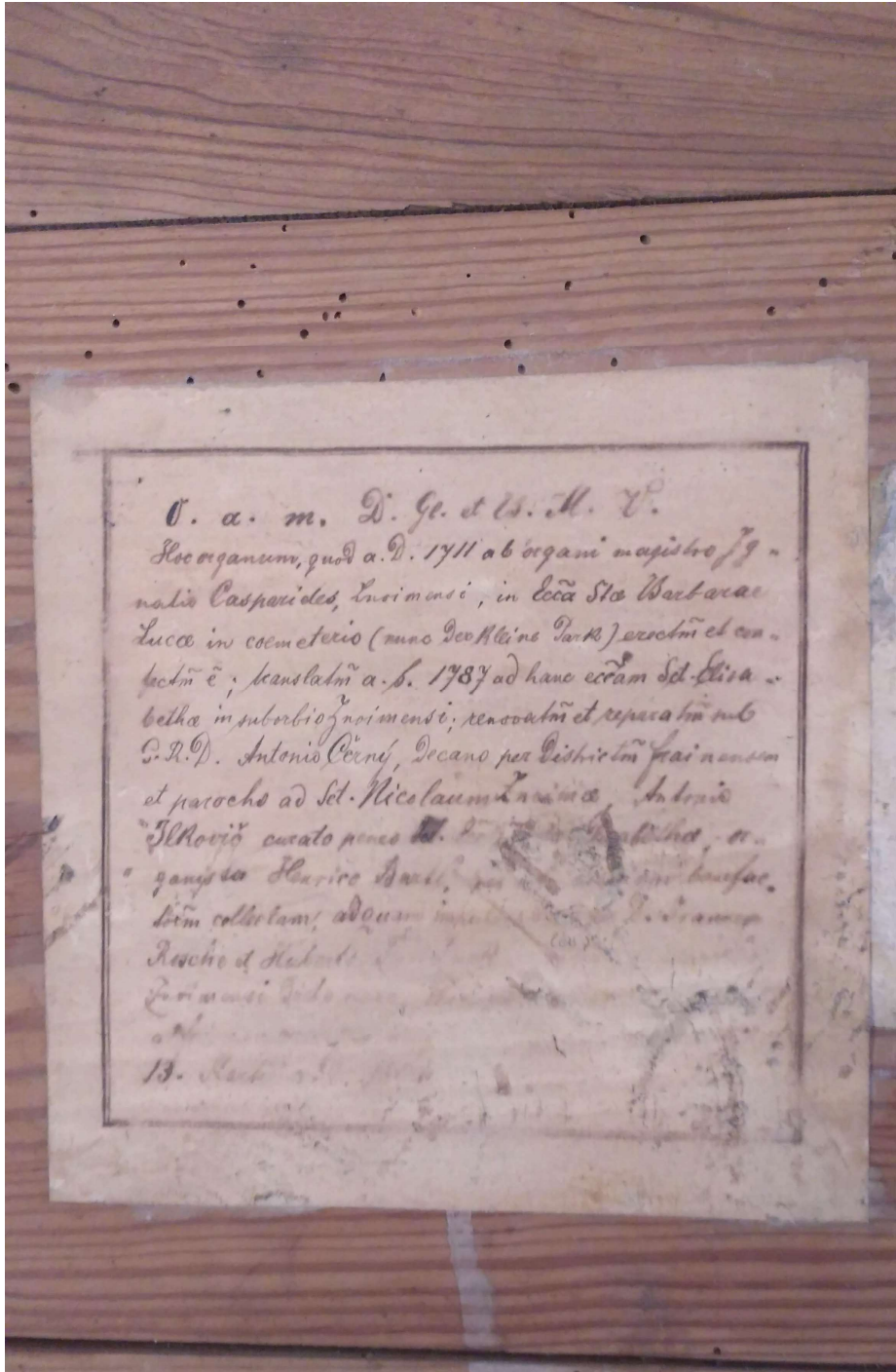
## 10 SEZNAM OBRÁZKŮ

<i>Obrázek 1</i> Mapa městské památkové rezervace.....	8
<i>Obrázek 2</i> Schéma tzv. krátké oktávy s označením konkrétních tónů. ....	13
<i>Obrázek 3</i> Hrací stůl varhan, kostel sv. Kříže.....	13
<i>Obrázek 4</i> Pedál varhan, kostel sv. Kříže. ....	14
<i>Obrázek 5</i> Kovové píšťaly varhan, kostel sv. Alžběty.....	16
<i>Obrázek 6</i> Dřevěné píšťaly varhan, kaple Neposkvrněného početí Panny Marie .....	16
<i>Obrázek 7</i> Táhlo rejstříku, kostel sv. Alžběty. ....	17
<i>Obrázek 8</i> Mechanická traktura, kostel sv. Jana Křtitele .....	18
<i>Obrázek 9</i> Pneumatická traktura, kostel sv. Mikuláše .....	18
<i>Obrázek 10</i> Elektrická traktura, domácí varhany.....	19
<i>Obrázek 11</i> Funkční pedál měchu pro dva kalkant, kostel sv. Mikuláše.....	19
<i>Obrázek 12</i> Prospekt varhan, kostel sv. Michaela. ....	20
<i>Obrázek 13</i> Detail manuálu se štítkem firmy, kostel sv. Michaela. ....	21
<i>Obrázek 14</i> Detail akantové řezby, kostel sv. Michaela.....	22
<i>Obrázek 15</i> Pohled na kůr, kostel sv. Mikuláše .....	23
<i>Obrázek 16</i> Detail prospektu, kostel sv. Mikuláše. ....	24
<i>Obrázek 17</i> Pohled na kůr, kostel sv. Kříže. ....	26
<i>Obrázek 18</i> Detail prospektu, kostel sv. Kříže. ....	27
<i>Obrázek 19</i> Detail nápisu z r. 1755, kostel sv. Kříže. ....	27
<i>Obrázek 20</i> Pohled na kůr, kostel sv. Jana Křtitele. ....	29
<i>Obrázek 21</i> Detail pohledu na prospektové píšťaly, kostel sv. Jana Křtitele .....	30
<i>Obrázek 22</i> Detail hracího stolu se zásuvkovými rejstříky, kostel sv. Jana Křtitele.....	31
<i>Obrázek 23</i> Prospekt varhan, kostel sv. Alžběty. ....	32
<i>Obrázek 24</i> Jeden z nově zdokumentovaných lístků na vnitřní straně varhanní skříně, kostel sv. Alžběty .....	33
<i>Obrázek 25</i> Detaily prospektových píšťal, kostel sv. Alžběty.....	34
<i>Obrázek 26</i> Lístek č. 2 na vnitřní straně varhanní skříně, kostel sv. Alžběty ve Znojmě .....	41
<i>Obrázek 27</i> Manuál varhan, kostel sv. Kříže .....	42
<i>Obrázek 28</i> Prospekt s gotickým oknem v pozadí, kostel sv. Mikuláše.....	42
<i>Obrázek 29</i> Pohled na manuál nejmenších znojemských varhan, kostel sv. Alžběty.....	43

*Obrázek 30 Detail rejstříků, s německy psaným textem, kostel sv. Alžběty ..... 43*



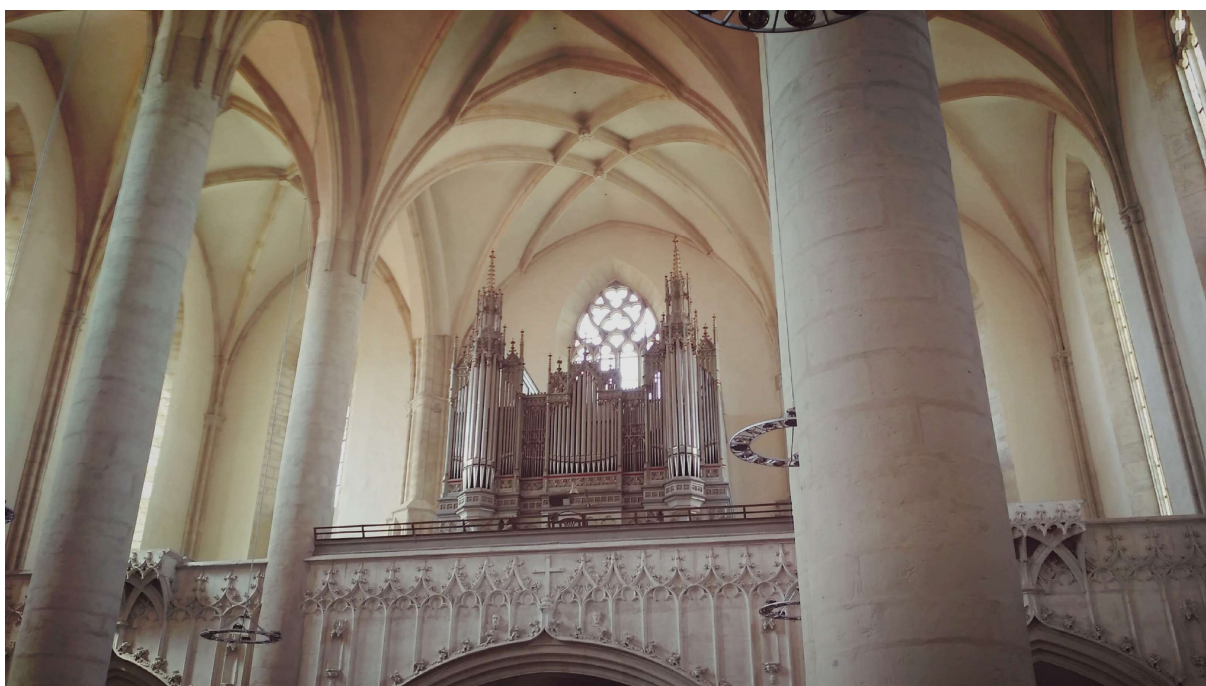
## 11 PŘÍLOHA 1: FOTOGRAFIE ZNOJEMSKÝCH VARHAN



Obrázek 26 Lístek č. 2 na vnitřní straně varhanní skříně, kostel sv. Alžběty ve Znojmě.



*Obrázek 27 Manuál varhan, kostel sv. Kříže.*



*Obrázek 28 Prospekt s gotickým oknem v pozadí, kostel sv. Mikuláše.*



Obrázek 29 Pohled na manuál nejmenších znojmských varhan, kostel sv. Alžběty.



Obrázek 30 Detail rejstříků, s německy psaným textem, kostel sv. Alžběty.

## 12 PŘÍLOHA 2: NAHRÁVKY ZVUKU ZNOJEMSKÝCH VARHAN



varhany- video.mp4